

№1- тәжірибелік сабақ: Халықаралық қатынастар теориясындағы негізгі парадигмалар.

Жұмыстың мақсаты мен міндеті: студенттерге халықаралық қатынастар ғылымы туралы алғашқы қадам жасауға және пәннің аясында теориялық ойда негізгі бағыттарымен таныстыру.

Техникалық және инструментальдық құралдары: интерактивті тақта, проектор сызба – кестелер.

Тәжірибелік сабақ оқыту нәтижелері: халықаралық қатынастардың табиғаты, мәнінің қандай екенін, бұл табиғат уақыт өте өзгере ме әлде өзгеріссіз қалады ма, халықаралық қатынастардағы басымдыққа ие үрдістердің сипаттары қандай, халықаралық қатынастарда оның негізгі акторларының басты мақсаттары қандай екенін білетін болады.

Оқытудың әдістері мен түрлері: баяндау, сұрақ–жауап, түсіндіру, кіріспе дәріс, пікір-талас.

Парадигма – бұл жалпы теориялық бағыттардың, жағдайлардың жиынтығы, бұлар өзінің объектісін ғылыми зерттеуге негіз болады. Әрбір парадигма осы сұрақтарға өзіндік жауаптар береді, оларды негіздеуге аргументтер ұсынады, өзіндік категориялар мен әдіснамалық құралдарды жасайды. ХҚТ-да реализм, либерализм (идеализм), жүйелік, геосаяси тәсілдер, марксизм (радикализм) сияқты парадигмалар маңызды орын алады. Бұлар бірінбірі өзара бәсекелесе, толықтыра, жоққа шығара отырып, бұның барлығы ХҚТ-ның корпусын құрады, сондықтан ол метатеория ретінде саналмайды. Саяси реализм парадигмасының (Фукидид, Макиавелли, Гоббс, де Ваттель, Клаузевиц, Рейнхольд Нибур, Фредерик Шуман, Джордж Кеннан, Джордж Шварценбергер, Генри Киссинджер, Эдвард Карр, Арнольд Уолферс, Раймон Арон, Ганс Моргентау және т.б.) классикалық ережелері мынадай: 1) Халықаралық қатынастар өзіндік мәні ретінде біртекті сипатқа ие, унитарлы қатысушылар болып табылатын мемлекеттердің өзара қарым-қатынасы. 2) Мемлекеттердің өзара қарым-қатынасы хаосты түрде болады, өйткені «мемлекеттен жоғары биліктік орталық» жоқ. Нәтижесінде халықаралық қатынастар «анархиялық» болып табылады. 3) Олардың қызметтерінің негізгі мотиві үстемдікке, әсіресе мемлекеттің қауіпсіздігінің кепілі әскери үстемдікке ұмтылады. 4) Мемлекеттер ең алдымен өз мүдделерін көздейді. Сонымен қатар олар моральді ескеруі мүмкін, алайда олардың ешқайсысы да «ненің жақсы, ненің жаман» екендігін анықтауға құқылы емес. 5) Саяси шынайылық экономикалық шынайылықтан айтарлықтай ерекшеленеді, саясат үшін билік маңызды, ал экономика үшін байлық маңызды. 6) Әрқашан да күштік фактор басым болатын халықаралық қатынастар әлемінде мемлекетте әр уақыт шабуыл жасауға және қорғануға дайын болуы керек. АҚШ-тағы саяси шынайылықтың негізін салушы әрі көрнекті өкілі Ганс Моргентау (1904-1980). Тумысынан американдық емес (туған жері Германия) Г. Моргентау АҚШ-тың мүддесін халықаралық аренада қызу қорғады. Оның көзқарасы бойынша, халықаралық саясат өзге саясат сияқты билік үшін күрес болып табылады. Билікті ол адамдардың ақылы мен іс-әрекеттерін бақылау мүмкіндігі, ал саяси билік бұл билікті

иеленушілер мен жалпы халық арасындағы бақылаудың өзара қатынасы ретінде қарастырды. Халықаралық қатынастарда Г. Моргентау билік үшін күресті мемлекеттердің өзінің күштік үстемдігін және ықпалын әлемде орнату деп түсіндіреді. Саяси реализм позициясынан халықаралық қатынастар бұл ең алдымен мемлекетаралық қатынастар, онда жалғыз акторлар суверенді мемлекеттер. Соңғысы, әрине, өзіндегі барлық потенциалдарын қолдана отырып, өзінің мүдделерін орындауға ұмтылады. Соғыстар және жанжалдар халықаралық қатынастардың табиғатының салдары, ал жалпы әлемдік бейбітшілік орнату идеясы иллюзия болып табылады.

Ганс Моргентау саяси реализмде белгілі негізгі тезисті қалыптастырды, «сыртқы саясаттың мақсаттары ұлттық мүдде терминдерінде анықталуы керек және соған лайық күшпен қолдау табу керек» мұндай тәсіл негізінде «ұлттық мүдде» және «ұлттық күш» анализі мәселесі Г. Моргентау және өзге де американдық мектептің өкілдері Дж. Кеннан, К. Томпсон, Ч. Маршалл, Л. Халле, Ф. Шуман, Ч. мен Ю. Ростолар, Р. Страуса-Хюпе еңбектерінде негізгі тақырып болды. Ағылшын тіліндегі әдебиетте «ұлт» ұғымы мемлекет ұғымымен тең, бұл ұлттық мемлекет және азаматтық қоғам орнаған батыстық қоғам дәстүрлеріне тән. Сондықтан да ұлттық мемлекеттік мүдделер жайлы айтылмақ. Саяси реализм мектебінің өкілдері оны тұрақты (негізгі) және өтпелі (аралық) мүдделерге жіктейді. Тұрақтыларға: 1) «ұлттық қауіпсіздік мүддесі», бұлар территорияны, халықты, мемлекеттік институттарды сыртқы қауіптерден қорғау; 2) «ұлттық экономикалық мүдделер», ал нақты сыртқы сауданың дамуы және инвестицияның өсуі, шекарадан тыс жердегі жеке капиталды қорғау; 3) «әлемдік тәртіпті қолдау мүдделері», серіктестермен өзара қарым-қатынасты орнату, сыртқы саяси курсты таңдау. Өтпелі мүдделерді маңыздылық деңгейлері бойынша келесідей ретпен қоюға болады: 1) «аман қалу мүдделері», яғни мемлекеттің өзінің өмір сүруіне төнген қауіптерді жою; 2) «өмірлік мүдделер» – бүкіл ұлттың өмір сүруі мен қауіпсіздігіне айтарлықтай қауіп төндіретін әрекеттерге жол бермеу; 3) «маңызды мүдделер» – мемлекет үшін «потенциалды күрделі зақым» келтірудің алдын алу; 4) «перифериялық немесе кіші мүдделер», локальды сипаттағы мәселелермен байланысты. Әлемдік саясатта қалыптасып отыратын нақты жағдайларға байланысты бірінші орынға негізгі немесе өтпелі мүдделер өзара байланыса отырып, араласып шығып отырады. «Ұлттық күш» (куат) термині көбіне «мемлекеттік күш», «мемлекеттің сыртқы саяси потенциалы» ұғымдарына жақын келеді. Бұл жерде мәселе мемлекеттің сыртқы саясатындағы мақсаттарына жетуі үшін қолданатын ресурстар жайлы болмақ. АҚШ-тың соғыстан кейінгі саяси реалистер толқыны «ұлттық күш» ұғымында болуы керек компоненттерді анықтай отырып, геосаяси концепциялардың зор ықпалында болды. Г. Моргентау бойынша «ұлттық күш» құрамына келесідей элементтер кіреді: 1) география; 2) табиғи ресурстар; 3) өндірістік (индустриалды) күш куат; 4) әскери потенциал; 5) халық саны; 6) ұлттық мінез-құлық; 7) ұлттың моральдық рухы; 8) дипломатия сапасы. Саяси

реализм сыртқы саясаттың үш моделінің болуын көрсетеді: 1) статус-кво саясаты мемлекеттің халықаралық қатынастарда өз үстемдігін және ықпалын сақтауға ұмтылуы үшін жүргізетін саясаты; 2) империалистік саясат, бұл өзінің ықпал ету аймағын ұлғайтуға ұмтылушы, күш балансын өз пайдасына өзгерткісі келетін мемлекеттер жүргізетін саясат; 3) престиж саясаты, халықаралық қатынастар жүйесінде өз орнын сақтау үшін өз күшін көрсететін мемлекеттерге тән. Батыс Еуропадағы саяси реализм. Соғыстан кейінгі жылдары американдық саясаттану батысеуропалық мемлекеттердің саяси ғылымдарының дамуына айтарлықтай зор ықпал етті. Американдық саясаттанушылар еңбектерінде көрініс тапқан теориялық және әдіснамалық тәсілдер саяси ғылымдарда оның ішінде халықаралық қатынастар теориясында түрлі бағыттар тауып жатқан еуропалықтардың арасында да кең танымалдыққа ие болды. Саяси реализм мектебі АҚШ-та жетекші болғандықтан, Батыс Еуропада да бұл мектептің тұжырымдары кең таралды. Батыс еуропалық саясаттанушылар Г. Моргентау және өзге де американдық реалистердің концепцияларын халықаралық саясаттағы оқиғаларды түсіндіру үшін ғана қолданғандықтан, олардың еңбектері теориялық қатынаста шынайы болмады. Тек әлемдік саясат пен халықаралық қатынастарды зерттеген француздық мектепті ерекшелеуге болады. Оның 1960 жылдардағы көрнекті өкілі француздық әлеуметтанушы, саясаттанушы, философ Раймон Арон болды. Р. Арон мемлекеттер арасындағы қатынастың Гоббсстан келе жатқан дәстүрлі «табиғи» сипатын қолдады. Р. Арон бойынша мемлекеттің сыртқы саясатына екі символикалық фигура дипломат және солдаттың фигурасы тән, себебі мемлекеттер арасындағы қатынастар «соғыс пен бейбітшіліктің алмасуынан тұрады» әрбір мемлекет өзге мемлекеттермен қатынаста тек өз күшіне ғана сенуі керек, ол әрқашан өзінің күшін ұлғайтып отыруы керек. Р. Арон халықаралық қатынастардың ерекшелігі ретінде күштеу мен қорқытуға негізделген бірегей орталықтың болмауымен көрсетеді. Сондықтан да мемлекеттер арасындағы күш қолданумен болатын жанжалдарды жоққа шығармады. Ол ең алдымен соғыс себептерін емес, бейбітшілік себептерін түсіндіру керек екендігі туралы айтты. XX ғасырдың 70-80 жылдары саяси неореализм бағытының пайда болуы К. Уолцтің «халықаралық қатынастар теориясы» кітабымен тығыз байланысты, Роберт Гилпин, Джозеф Грико, Джон Миршаймер және басқалардың еңбектерінде одан әрі дамытылған. 1) Мемлекеттерді жүйенің бірегей функционалды элементтері ретінде қарастыру, бұл жүйе бойынша реттестіру принциптерінің тұрақтылығы және мемлекеттердің қызмет етуіне талаптардың өзгермейтіндігімен сипатталады. 2) Анархиялық халықаралық қатынастар жүйесіндегі кез келген өзгерістер өмір сүріп отырған күш балансына ықпал ететін биліктің бөлінуімен байланысты. 3) Билік үшін күрес және лидерлік халықаралық қатынастардың мәнін анықтаушы фактор ретінде сақталуда. 4) Халықаралық қатынастардың жүйелік анархиялық сипаты мемлекеттердің іс әрекетіне айтарлықтай сипат етеді, яғни оның сыртқы күштеулері мен шектеулер жиынтығы мемлекетке әсер етеді. 5) Халықаралық қатынастардың басты мәселесі «қорқыту» балансы, әскери

дайындық, тепе-теңдік, рационалды таңдау. 6) Мемлекеттердің басты мақсаты ядролық қаруды ұстап тұру арқылы күшке ие болу, үкіметтік ұйымдардан жоғары ұйым құра отырып, беделі мен мәртебесін ұлғайту, өзге мемлекеттерге қарағанда экономикалық және өзге де үстемдікке ұмтылады. Мысалы, егер халықаралық қатынастар жүйесі екі сверх державалардың күресімен сипатталса, онда ол биполярлы деп аталады. Кіші, орта керек десеңіз сверхдержавалардың өзі де осы логикаға бағынады. Мұндай логика негізінде қарулану жарысы, ықпал ету сферасы үшін талас, серіктестерге қатаң талап қою, қарсыласты қорқыту және ұстау т.б. жатуы мүмкін. Көпполярлы жүйеде мемлекеттердің іс-әрекеттерінің логикасы мен ережелері де өзгеше болады. Қырғи қабақ соғысы кезінде ХҚТ-дағы неореализм позициясының беделі әлемдік аренадағы дәстүрлі акторлардың іс-әрекетін анықтайтын биполярлы құрылым кезінде күшейе түсті. Алайда КСРО ыдыраған соң және екі сверхдержаваның күресі аяқталған соң әлемдік аренада бұл позициялар аяқталды. Әлемдік саясат саласына дәстүрлі емес көптеген акторлардың енуі байқалды, жанжалдардың жаңа толқыны пайда болды, халықаралық қауіпсіздік халықаралық жүйенің конфигурациясына ғана тәуелді болмай қалды. Байланыстың, коммуникацияның, ақпараттың жаңа құралдарының таралуына байланысты мемлекетаралық шекаралар өтімді болды. Әлемдік саясатта өркениеттік, мәдени, діни факторлар және жаңа акторлардың өзін-өзі идентификациялауы маңызды рөлге ие бола бастады. ралық институттар әскери жанжалдардың алдын алуға қабілетті екені белгілі.

Деңгейлік тапсырмалар:

1–деңгейлік сұрақ. Халықаралық қатынастардың теориясының объектісі.

1 –деңгейлік сұрақ. Халықаралық қатынастардың теориясының пәні?

2–деңгейлік сұрақ. Халықаралық қатынастар теориясының заңдылықтары?

2–деңгейлік сұрақ. Халықаралық қатынастар теориясының әдіснамасы?

3–деңгейлік сұрақ. Халықаралық қатынастар теориясындағы негізгі парадигмалар.

ОБӨЖ тапсырмалары: Халықаралық қатынастар, теория және парадигма ұғымдарын талдау.

БӨЖ тапсырмалары: Халықаралық қатынастардағы заңдылықтар.

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, _____ Қазақ тіліне ауд. Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.

3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Griffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşüncüler ve teoriler. Ankara, 2011.
7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014
2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Манькина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.